

ב"ה

בבא קמא – דף ס

ציונים וראשי-פרקים, לעיון

'גרמא' במלאכת שבת

'כי אמרינן זורה ורוח מסייעתו, הני מילי לענין שבת, דמלאכת מחשבת אסרה תורה, אבל הכא – גרמא בעלמא הוא, וגרמא בניזקין פטור' – בספר אבן העזר (על ד' טורים, לה"ר עזר אב"ד דקלמינטוב. או"ה סו"ס שכח) כתב להוכיח מכאן, שהגותן חטים בשבת לתוך ריחיים של מים (שאינו טוחן בידיו ממש, אלא הטחינה נעשית מכח המים, והוא רק נותן חטים לתוך האפרכסת) – חייב, ואינו נפטור משום 'גרמא', שהרי זה דומה לזורה ורוח מסייעתו.

ומה שאמרו במסכת שבת (קכ) לענין כיבוי האש על ידי גרמא, (שמעמיד כדים מלאים מים, והם מתבקעים באש והיא נכבית מהמים) שמותר – שונה שם, שאין זו צורת המלאכה כלל וכלל, מה שאין כן בטוחן בריחיים של מים.

ואף על פי שיש לדחות השוואה זו, שבין זורה ורוח מסייעתו, וטוחן בריחיים של מים, שבזורה, כך היא עיקר צורתה של המלאכה, להסתייע ברוח (וכך היתה נעשית במשכן), ולכן אין מקום לפוטרו מצד 'גרמא', (וכך פרש הרא"ש כאן) אבל מלאכת טחינה אפשר לה (וכך צורתה המקורית) בריחיים של יד – אעפ"כ הוא פרש שמזה שאמרו כאן 'מלאכת מחשבת אסרה תורה' ולא אמרו שזו צורת המלאכה, משמע שכל שנעשית מלאכתו בכך, ודרך לעשותה כן, זהו בכלל 'מלאכת מחשבת', הגם שאפשר באופן אחר. (עפ"י שו"ת אחיעזר ה"ג סו).

ואמנם, ה'מגן אברהם' (רנב, יז) מצדד, שהגותן חטים לריחיים של מים – פטור. (והביא ראיה מהתוס' בשבת יח, וכתבו אחרונים לדחות ראייתו).

והכריע ה'משנה ברורה' (באור הלכה שם, בשם 'כל האחרונים') כדעת ה'אבן העזר' שחייב מדאורייתא. וכן נקט בחזון איש (ב"ק יד, יב). ושם גם כתב שהחורש או זורע בשבת, וכן הדין בשביעית, במכונה המיועדת לכך, המופעלת על ידי מנוע, הרי זה כחורש וזורע בידיו, שכל מעשה המכונה גידון כ'חציו' ומעשיו, וחייב על כך מן התורה.

וגם אותה 'גרמא' שהזכירו בגמרא הנ"ל לפטור, כתב הרמ"א (או"ח שלד, כב, מהמרדכי) שהתר זה נאמר במקום הפסד, כבשריפה.

ויש מקום עיון באיסורי שבת שעיקרם מדרבנן, כגון איסור השמעת קול, בדרך של גרמא. (ע' בזה ב'מנחת שלמה' בסוף סימן ט – אודות מכשיר טלפון באופן של גרמא).

כמו כן יש לדון לאור הנוכח לעיל, שאפשר שמכשיר הבנוי לפעול בדרך של 'גרמא', כיון שסוף סוף כך היא דרך שימוש, הרי זה ידון כמעשה בידים, דמלאכת מחשבת היא, וכסברת ה'אבן העזר' דלעיל – ע' באחיעזר וב'מנחת שלמה' שם.

וע"ע בענינים אלו: שו"ת זרע אמת (ח"א סד) (= חילק בין תוצאה מיידית (כמו בזורה ורוח מסייעתו) או לאחר זמן). שו"ת דובב מישרים ח"א קל. שו"ת שבט הלוי ח"א מז (= דן בשיטת האבן העזר ופסק כן; עריכת שעון מעורר בערב שבת); ח"ג נב, א (= צידה בעזרת בעלי חיים); ח"ו לו (= 'כתיבה' במחשב); (שו"ת אחיעזר ח"ב מה, א).

'דאי כתב רחמנא קוצים הוה אמינא קוצים הוא דחייב רחמנא משום דשכיח אש גבייהו ושכיח דפשע, אבל גדיש דלא שכיח אש גבייהו ולא שכיח דפשע, אימא לא' – הפירוש הפשוט, כמו שפירש"י, שבקוצים יש להניח שפשע בשמירה יותר מבגדיש, כי שם נזהרים יותר, ויש מקום להניח שאנוס היה, ולפטרו.

מזה משמע, שבכל המזיקים, חובת ההוכחה מוטלת על המזיק לומר 'שמרתי', (וכמוש"כ החזו"א – ב"ק ז, ג. ע' חוברת יד בדף ב, ובנספח שבחוברת טו), כי אם הניזק צריך להוכיח שהמזיק פשע, מה לי קוצים מה לי גדיש, אם יש עדים שפשע ולא שמר על אשו.

ויש לדחוק ולפרש דהוה אמינא שלא חייבה תורה אלא בנזק מצוי (וכעין דמחלקינן להלן בין נזק מרובה למועט). אך לא משמע כן בלשון הגמרא, וגם רש"י לא פרש כן.

(ע"ב) 'כלבים בוכים – מלאך המות בא לעיר. כלבים משחקים – אליהו הנביא בא לעיר' – הגר"ח שמואלביץ זצ"ל (מובא ב'שיחות מוסר' ח תשל"ג) הראה ממקומות רבים בדרו"ל, שיש בטבע בעלי-חיים כחות ותחושות מסוימים, שאינם מצויים אצל האדם. וכן נמצא בחדושי אגדות למהר"ל – סוטה לה:

וראה בספר 'שם משמואל' (וירא, תרע"ג) שהסביר מדוע בענין זה עדיפים בעלי החיים על האדם, שאין אותם כחות מצויים אצלו כל כך.

וע"ע: דרשות רבי יהושע אבן שועיב – פינחס, ד"ה וענין סיר נפות.

פיקוח נפשות בממון של אחרים

'וקא מיבעיא ליה מהו להציל עצמו בממון חבירו. שלחו ליה אסור להציל עצמו בממון חבירו' – פרשו הראשונים (תוס'; רמב"ם – חובל ומזיק ח, ב-ה) שהנידון כאן על חיוב התשלומין, (ולא על ההצלה עצמה), האם חייב לשלם כשהציל עצמו מפני פיקוח נפש.

(ונקטו לשון זו – המורה לכאורה אם אסור או מותר לכתחילה – לפי שבעצם תורף השאלה היא אכן אם מותר הדבר לגמרי וממילא אין לחייבו בתשלומין, או שהדבר אסור אלא שנדחה מפני פיקוח נפש. – גליוני הש"ס – עפ"י הרמ"ה, סנהדרין עד.

ובפשטות י"ל, שהכוונה היא שאסור להציל עצמו שלא ע"מ לשלם, שיהא בכך הפסד ממון לחברו – וכלשון הטור (ח"מ שיט) 'אסור לו לגזול אם לא על דעת לשלם'.

ופסקו הפוסקים (רמב"ם שם; טוש"ע ח"מ שפח), שהגם שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש, מלבד ג' עבירות, ויש לו להציל עצמו בממון חבירו, אעפ"כ חייב לשלם לו את נזקו. ואין חילוק בין לקח ממון כדי להציל את עצמו או את אחרים – בכל אופן חייב לשלם (שו"ת אגרות משה ח"מ ח"ב סג).

(ואפילו לשיטת הראב"ד בהשגותיו (חובל ומזיק ח, ד) שבאנסוהו כותים ליטול ממון חבירו – פטור מלשלם, שם אינו עושה כן מדעתו ורצונו, אלא מחמת שאנסוהו לאותו מעשה, אבל כאן שעושה מדעתו, אף אם מחמת יראת נפשות – חייב לשלם. – עפ"י זכר יצחק ח"ב מד; חזון איש ב"ק טז, כה. וכז"ב חילקו האחרונים בבאור שיטת הרמב"ם בריפוי בג' עבירות חמורות).

ויש שסברו לפרש שיטת רש"י כאן, שהדברים כפשוטם, שאסור לגזול במקום פיקוח נפש. (ולכאורה כן נראים דברי הראב"ד – מובאים בשטמ"ק להלן קיו, שכתב שם שללא תנאי יהושע, היה אסור לאדם לפסג בכרמים כדי להציל עצמו, אפילו ע"מ שישלם. ושנא לא מדובר שם ב'פיקוח נפש' מידי. וצ"ע). וכתב ב'אגרות משה' (יו"ד ח"א ריד וח"ב ס,ב) 'אך לפ"נ הוא דבר שאי אפשר לומר כלל...'. שאמנם דעת רבי מאיר (כתובות יט) שהעדים יהרגו ואל יעידו עדות שקר, אך אין הלכה כן, כמבואר שם, ולא רק שמותר, אלא מחוייב אדם להציל עצמו בממון חבירו. (ע"ש בשטמ"ק. וכן כתבו ב'פרשת דרכים' – נט. וכן העיר החת"ס מיומא פג: וברש"י שם. וע"ש במהר"ץ חיות, וצ"ע; שו"ת דובב מישרים ח"א כ. וע"ש בסי' נה, ובשו"ת שבט הלוי ח"ח רס,ב. וצ"ע).

והוסיף, שזה שדוד החמיר על עצמו במקום סכנה (דבלאו הכי, הרי מדינא היה מותר לו לשרוף מדין 'מלך פורץ גדר') – או משום שהיה זה חשש רחוק לפיקוח נפש, או שהיה בטוח שה' יצילו אם יחמיר. (וע"ע בשו"ת יביע אומר ח"ד חו"מ ו,ב; קוב"ש להלן אות פח).

'ככתבם וכלשונם'

'דבר בעיר – כנס רגליך... רעב בעיר – פור רגליך' –

'שאלה: האם יש חובה לרופא לטפל בחולה עם מחלה מדבקת מסוכנת, ובעיקר בזמן מגיפה, או שהעצה לברוח מן העיר כשיש דבר, כמבואר ב"ק ס ע"ב?
תשובה: פשוטם של דברים, שאסור לרופאים שיכולים להועיל לחולים, לברוח לסלק מתפקידם, רק ישמרו עצמם ככל האפשר שלא להתדבק כתקנת הרפואה בעתים הללו. וראיה לי מתקנת רבינו הגרעק"א זי"ע, בשעת מגיפת הכולירע בעיר פוזן, שכתב שאנשים שיכולים לשמש החולים האלה, יהיו באופן קבוע בחדר הלאצארעט...'. (שו"ת שבט הלוי ח"ח רנב,ז. וע"ע בשו"ת מהרי"ל, מא – אודות בריחה בעת סכנה).

'כיון שניתן רשות למשחית, אינו מבחין בין צדיקים לרשעים, ולא עוד אלא שמתחיל מן הצדיקים תחלה' –

'... וכן שאר המעשים האמורים שם, שאמרו 'ומדשמואל נמי אין מזל לישראל, ומדר' עקיבא נמי אין מזל לישראל ומדרנב"י אין מזל לישראל – כולם על זה הדרך, שהמצוה היתה מבטלת כח המזל מבלתי אמצעי אחר.

ומכל מקום הדבר מוסכם בין חכמי ישראל, שהעולם הזה התחתון נמסר ונוהג כפי מערכת הכוכבים, אם לא שעבודת הש"י תבטל הרושם המתחייב ממנה.

ונמשך מזה, שאם לא יחזק זכות האדם כל כך שתשתנה המערכת בשבילו, או שיהיה מושגח בהשגחה פרטית דבקה, עד שישים הש"י בלבו לעשות איזה פועל יגן בעדו מרעת המערכת – כל עוד שלא יהיה אחד מאלו הצדדים, יתחייב שיענש האדם ההוא גם כשלא יתחייב אליו כפי מעשיו, העונש ההוא. ומפני זה אמרו רז"ל: 'בני חיי ומוזני...'. ועל זה הצד גם כן הוא שאמר: 'אתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר' – כיון שנתנה רשות למשחית לחבל, אינו מבחין בין צדיק לרשע.

ובזה הענין יסתלק הספק הגדול, המתמיה בהנהגת העולם, בצדיק ורע לו רשע וטוב לו...'. (דרשות הר"ן – הדרוש השמיני. וע"ע כיו"ב במורה הנבוכים ג, יז-יח, ועוד בספרי הראשונים).

'פעמים יש נספה בלא משפט' – היינו, על דרך שנאמר (קהלת ז) 'יש צדיק אובר בצדקו' – על ידי צדקתו, כמו הבל שהרגו קין בשביל שקבל ה' מנחתו. ובודאי היתה הריגה זו ממשפט הש"י, והיינו כי לא רצה הש"י שיהיה בעולם נברא מזיק לנברא אחר, וכך עשה אותו חסיד בתענית (כד.) שבקש על בתו שתשוב לעפרה שלא יכשלו בה בני אדם, וכן בקשה אותה בתולה דסוטה (כב.) שלא יכשלו בה בני אדם, כמו שאיתא (בשבת קמט:): כל שחבירו נענש על ידו, אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה.

וזו שבקש רבי אליעזר (ירושלמי ברכות ד, ב. ושם הגירסא 'קנאתנו על לב אדם, ע"ש) 'ולא תעלה קנאת אדם עלי' שגם זה מזיק לו כשעל ידי צדקותו מתקנאים בו ונענש חבירו על ידו, אז גם הוא נענש.

ומכל מקום הכל במשפט, כי מסתמא היה במעמקי הלב איזה נגיעה להתפארות נגד חבירו בצדקתו, והנסתרות לה' אלקינו, אבל בנגלות הוא שלא במשפט. כי יש נסתרות שנסתר גם לאדם עצמו, רק הש"י יודע, ואין לזה שום עצה רק תפילה ורחמים, כי מי שנקי באמת, אז הש"י שומרו ולא יאונה לו כל און, שאין אחר נכשל על ידו'. (צדקת הצדיק פד)

'אין גזירה יוצאה מפי הקב"ה, אלא בהסכמת צדיקי הדור... ואיך יהיה זה, והלא הם אדרבה מתפללים בעדם? רק שהוא בענין אחר הדומה לו, כענין שהיה בדוד המלך בכבשה...'

ולכך צריך שמירה בזה שלא יצא לעולם דבר רע מפיו. ולכך הצדיק נתפס, ובהדי הוצא לקי כרבא (בבא קמא צב.). ובודאי הכל במשפט, רק שהוא כנ"ל, מפני שהסכים, והוא גרם לפורענותם. ולכך ממנו מתחיל כדאיתא בב"ק. כענין מדה טוב שאמרו במתפלל על חבירו... דהוא נענה תחילה. ולא היה צדיק שניצול מזה לגמרי, רק משיח. ואכמ"ל עוד'. (שם פו. וכיו"ב כתב ב'ישראל קדושים' עמ' 98, ע"ש)

'... וכתב הרש"ז שאין הכוונה שהמשחית מעניש יותר מהנגזר, אלא כיון שהדור מקולקל, יש צורך שעה לדון את הצדיק בכל חומר הדין, אף על עבירות קלות שהוא עשה, אולי יראו אחרים ויקחו מוסר וילמדו קל וחומר על חטאי עצמם.

הרי בעינינו ראינו איך הוציאו להורג, בתוך המון רבבות ישראל, צדיקים וקדושים גדולי הדור ועמודי התורה הי"ד, ולא עביד קודשא בריך הוא דינא בלא דינא (ברכות ה:), אלא שהשעה היתה צריכה לכך, להעניש בכל חומר של מיתות משונות ר"ל עבור חטאים דקי דקים של צדיקים, כדי שהנותרים ישמעו וייראו ויפחדו מתוקף הדין, כנ"ל'. (מכתב מאליהו' ח"ד עמ' 86).

'והנה, אליבא דאמת, הקב"ה עושה את הכל לבדו ואינו צריך לשליחים, וענין 'עשיה על ידי שליח', כגון ע"י מלאכים או כחות הטבע, היינו רק שלפי ראות עינינו הדבר נעשה ע"י שליח, כי קשה לנו לחדור אל מעבר למכסה הטבעי.

ובמצב כזה ברור למה נאמר 'כיון שנתנה רשות למשחית... – כי הפירוש הוא שאין אנו רואים את ההבחנה, כי המאמין בטבע לא יתגלה לו יותר מטבע; ולפי הכרתנו הרי הטבע והשליח אינם מבחינים בין טוב לרע...'. (שם עמ' 121).

דף סא

'כל המוסר עצמו למות על דברי תורה, אין אומרים דבר הלכה משמו – זייסך אותם לה' – יש לפרש על פי מה שאמרו (בסנהדרין צ:): 'כל מי שנאמרה הלכה בשמו בעולם הזה – שפתותיו דובבות בקבר'.